ÜTOPYALAR ARASINDA MEDÎNETÜ'L-FÂZILA

Prof. Dr. Ahmet TAŞĞIN
Necmettin Erbakan Üniversitesi

Fârâbi, birçok eserinin yanı sıra dikkat çekiciliğini *Medinetü'l-Fazıla* isimli eseri etrafında sağlamıştır. Bir bakıma Fârâbi, bütün düşünce, teori ve kavramlarını *Medinetü'l-Fazıla*'da mücessem hale getirmiştir. Bir başka ifadeyle, Fârâbi görüşlerini ve tartıştığı konuları ele aldığı *Medinetü'l-Fazıla*'da bir şehir üzerinde göstermekte ve aktarmaktadır. Bu durum Fârâbi'nin önerileri ve eleştirilerini bütüncül bir şekilde aktardığı bir eser olarak *Medine*, sadece faziletin idealize edildiği yönetim şekli değil aynı zamanda insanın fazileti kaybettiği yeri de beraberinde ele almaktadır. Fârâbi, *Medinetü'l-Fazıla*'da kendisinin yaşadığı ve şahit olduğu dönem ve öncesine ilişkin gördüklerini ve bir yönüyle ideal olan ile olması gereken arasındaki boşlukları dile getirmiştir. Bu yönüyle değerlendirildiğinde, Platon'dan başlamak üzere bu eserlerin varlığından söz edebiliriz. Meydana getirilen bu tür eserlerin kendi içerisinde içerikleri itibariyle birden fazla kategoride ele alındığı ve bu çerçevede de ilk evvelde siyaset felsefesi etrafında değerlendirildiğini söylemek mümkündür. Yani gündelik sorunları "olmayan ve hayali" bir yere götürüp oradan aktarmak hususundaki gayret, yeni bir siyaset kurgusu etrafında ya da bu siyasetle şekillenmiş devlet ve bu devleti elde tutan unsurların özelliklerini de aktarmakta gösterilerek mümkün olacağına dair yazıldığı şeklinde de yorumlanabilir.

Ütopya, olmayan yerde olanı yani bir adada veya tahayyül edilen bir yerde, içinde yaşanılan dünyanın eksik ve aksaklıklarını kurup tespit edilen hususlara işaret edip yeniden şekillendirmektir. Ütopyalar daha çok siyasi, yönetim ve organları ile bu yönetimi sağlayacak kadroları biçimlendirmek, yeniden düşünüp üretmek ve ortaya çıkan aksaklıkları belirgin hale getirip görünür kılmak etrafında organizmanın bütün organlarıyla yeni baştan ikmal edilmesidir. Parçalar arasındaki ilişki ve parçaların bütününü görmeyi amaçlayan ütopya, muhataplarını bütün parçalarıyla birlikte göstermeyi, kavratmayı böyle ideal edilen yönetim şeklini ve oluşan arızaları kaynaklarıyla birlikte elle tutular hale getirmeyi sağlamaktadır. Böylece yönetici ve bunların düşüncelerini derinleştiren hakim, sorunların

üstesinden gelmekle beraber ideal edilen yönetim şeklini kurmayı birinci amaçları arasında saymaktadır.

Bir bakıma ütopya, Platon'un *Devlet* ile başlattığı ve işaret ettiği hususları ve bunun üzerinden şekillenmiş geleneğin bir başka toplum ve bu bağlı bulunduğu toplumsal koşullarda üretilmesidir. Doğu ve Batı ekseninde ütopya, *Devlet* (Platon,), *Ütopya* (Thomas More, 2004), *Güneş Ülkesi* (Campenella, 1994), *Atlantis* (Bacon, 2005) ile gerçek olmayan bir "ada" fikri etrafında kurulmuş ve bu ada düşüncesi de sürekli kılınmıştır (Göktürk, 2012). Daha çok bir edebiyat türü olarak "ada" etrafında şekillendiğinde, siyasi bir mesaj ilettiği üzerinde daha fazla durulur hale gelmiştir (Jameson, 2009).

Ütopya'nın edebiyat türü olarak yerleşmesinin ardından, ütopya karşıtı ya da yıkıcı ütopya (distopia) olarak ortaya çıkan yeni alana örnek olarak; *1984* (Orwell, 2014), *Cesur Yeni Dünya* (Huxley, 1999), *Biz* (Zamyatin, 2011), *Ada* (Huxley, 1999) gibi eserler sayılabilir. Bunlar tersinden toplumsal koşulların giderek daha da fazla zorlaşmasından yola çıkarak, geleceğin de kötüleşmesi ya da artarak daha fazla bozulacağına işaret eden eserlerden oluşmaktadır (Canbaz, 2012).

Doğu dünyasında da aynı şekilde ütopya türü eserleri siyasi, felsefi ve edebi olarak değerlendirmek mümkündür. Bunların ilki *Medinetü'l-Fazıla* (Fârâbi, 2013), Platon ve Aristo düşünce geleneğinin devam ettirildiği ya da uyumlu hale getirildiği ve kendisinden sonrakilere de bir çerçeve sunan eser olarak belirgin hale gelmiştir. Huneyn b. İshak'ın Yunanca'dan çevirdiği *Salaman ve Absal*, *Hay bin Yakzan* (İbn Sina ve İbn Tufeyl, 2014) ile devam ettiğinde daha sonra *Salaman ve Absal* (Cami, 1985; Lamii, 2013) ile sürdürülmüştür (Avşar, 2007). Bu eserler serisinin son halkası burada tamamlanmış ve siyasi, edebi ve ütopya olarak bir daha mahiyeti itibariyle gündeme de kaleme de gelmemiştir. Son yüzyılda İslam dünyasının modern Batı dünyasıyla yeniden karşılaşması da bir bakıma ontolojik bir yüzleşmedir. Buna karşın İslam dünyası kendi ontolojik alanına yönelik ve ilk kez karşılaştığı ile harmanlayacağı yeni bir varlık bilgisi ortaya koymayı yeğlemedi veya konuya buradan karşılaması gerektiğini hesap edemedi. Bilakis bu alanı gereksiz gördü ve çok cılız çabalarla bu hususu geçiştirdi ve geçiştirmeye devam etmektedir. Hatta Batı dünyasındaki yıkıcı ütopyaları dahi yakalayıp bunun üzerinden yeni bir edebi tür dahi oluşturup buradan karşı karşıya kaldığı "şeyleşmeyi" dönüştüremedi. Hâlbuki Batı dünyasına mukabil, bugün dünyayı maruz bıraktıkları, hatta kendilerinin de karşı karşıya kaldıkları çözümsüzlük ya da olduğu kavramsallaştırma yapılma ihtiyacı bulunmakta ve buna ilişkin Kuran ve Hadis külliyatında daha fazla bilgi yer almakta, daha da ötesi Fârâbi'nin eserinde yine Kuran kaynaklı bu konunun kavramsal çerçevesi de bulunmaktadır. Son yüzyılda Salaman ve Absal geleneği Abdülkerim bin Hüseyin tarafından kaleme alınmıştır. Abdülkerim bin Hüseyin, *Salamân u Absâl* adlı bir risalede geleneği devam ettirir (Abdülkerim bin Hüseyin, 1299).

Ütopya türü eserlerin ortaya çıkışını sağlayan dönem hakkında birkaç noktayı genel hatlarıyla söyleyecek olursak, acaba hangi dönemlere rastlamaktadır? Yani ütopya türü eserler sadece siyasi bir belirsizliğin ortaya çıktığı dönemler ya da toplumsal kargaşanın belirgin hale geldiği dönemlere mi rastlamaktadır? Doğrusunu söylemek gerekir ki bu tür eserlerin değerlendirmeye tabi tutulduğu alan daha çok siyasete dair olmuştur. Ardından felsefi bir metin olarak ontolojik kurgu ve aklın işlevi çerçevesinde ele alınmıştır. Son yüzyılda bir bakıma edebi bir metin olarak tahkire uğrasa da dil ve metin ilişkisinin yeni dünyada aldığı biçim üzerinden takip edildiğinde geleneği muhafaza ettiği söylenebilir.

Ütopya, ontolojik karşılaşma ve bu karşılaşmaların meydana getirdiği belirsizlik ya da buhrana rastlamaktadır. Bir başka ifade ile ütopya, ontolojik karşılaşmanın eşiğidir. Toplumsal akışın kendisini anlamlı ve var kıldığı varlık alanına ilişkin yeni karşılaşmalar, doğal olarak yerinden edilmiş veya "arz" yani yer üzerinde duruşunda meydana gelen kaymadan sonra oluşan keşmekeş doğrudan ontolojik bir kurguyu yeniden gerektirmektedir. Bu durum doğal olarak toplulukların öteden beri sahip oldukları birikim ve bu birikimi temellendirilen varlık bilgisi, devreden çıktığı veya çıkmak üzere olduğu gibi bir algı yeniden varlığa dönen bir kurguyu davet etmektedir. Bu süreç yeni bir baştan parçalar halinde düşünce ve ilişkilerde ya da toplumsal hayatın bütün aşamalarında görünen işaretlerini yeniden toparlayıp elle tutulur hale getirecek bir kurguya dönüşmektedir. Tabii olarak bu kurgunun bir kısmı tahayyülü alana, bir kısmı gündelik hayata yansımaktadır. Ütopik eserler ya da ontolojik karşılaşmaların ardından oluşan ve bir yere biriktirilen eserler içerisinde gerçek ve hakikat arasındaki mesafeyi koparmadan, gerçek bu evrende yaşayan insanın muhatap olduklarına tekabül ederken, bu evreni de içinde barındıran hakikat gibi ikili alana işaret eden içeriğe sahip olmaktadır.

Son cümleden olmak üzere, ütopya eserleri bir yönüyle insanın bu özellikleriyle yaşadığı dünyayı muhatap aldığı ve bunu uygulama imkânı bulduğu bir işarete sahip olduğu söylenebilir. Diğer yönüyle de ütopya türü eserler insanın evveli ve ahiri arasında bir yere işaret ettiğinde, varlık ile ilişkilendirdiği yerden itibaren daha geniş bir alanı da kapsamına dâhil etmektedir. Ütopya konulu eserler, yaşanılan sosyal, siyasi, iktisadi, kültürel ya da ontolojik, epistemik, etik ve ahlak alanında meydana gelen kopuşlara karşı kaleme alınmaktadır. Toplumsal yarılmaların meydana geldiği bu ara dönemlerde, insana yeniden bir bakıma toparlanma çabası içerisinde önemli bir imkân sunan ütopyaların, yüz yüze kalınan sorunlara işaret ettiği çözümler nedeniyle pratik karşılığı bulunmaktadır. İnsan merkezli bir felsefenin takip ettiği program dâhilinde hazırlanan ütopya, aynı zamanda varlık alanına işaret etmesi ve insan aklını yine bu varlığın aktarım aracı olarak kendini belirgin hale getirmesi önemli hususlar arasında yer almaktadır.

Genel olarak İslam dünyasında bu minvalde hazırlanan eserlerin Kuran ve Sünnet çerçevesinde hazırlandığı ve medeniyet olarak kurulan İslam'ın ütopya olamayacağına dair ileri sürülen fikirler diğer yönden bir başka imkânı yok saymaktadır. Yani İslam dünyasında hazırlanan eserler, Kuran ve Sünnet etrafında genişleyerek artan ilimde olmayan bir yere işaret ederek kurulan alegorik metinler şeklinde dil ve edebiyat üzerinden kendisini var kılmaya çalışmıştır. Bu bakımdan da ütopyanın gerçek olmayışı veya iddiasının doğru olmadığı hususu bir yönüyle doğrudur. Fakat bir başka yönüyle de eksik kalmakta ve Kuran ve Sünnet etrafında kavramsallaştırılan konular son peygamber Hz. Muhammet'in aktardıkları ve tatbik ettiklerine denk düşmektedir. Burada iki hususa yer verilirken Yunan müktesebatı ile İslam ilminin bir araya getirilip tutulmasından, uyuşturulmaya çalışılmasından söz edilmektedir. İslam ilim ve hikmetinin bir arada tutulduğu Yunan düşüncesindeki birikimiyle birlikte aktarılmasının uyum ve oluşturduğu gerginlik uzun süre devam etmekte ve ettirilmektedir. Çünkü bu eserlerin hem düşünce hem de kullandığı epistem açısından dile getirilen görüşler yine Kuran ve Sünnet ile açıklamayı mümkün kılmamaktadır. Değerlendirmeye alındığında da iki türlü sonuçla karşılaşmak mümkün olacaktır; ya görmezlikten gelip bu haliyle kabul etmek veya görüp metnin bu yönlerini çıkarıp yine metni kabul etmekle devam etmektir. Fakat bir diğer tepki ise eseri tamamen gözden çıkarmaktır. O takdirde üzerinde konuşma ve değerlendirmeyi başka bir alana taşıyıp devam ettirmek gerecektir.

Ütopya, ontolojik karşılaşmanın oluşturduğu gerilime ve belirsizliğe ışık tutup berrak kılmak için kaleme alınmaktadır. Tabii olarak ilk hale yani yaratılışa ya da varlığa geri dönerek kaybolma karşısında insan ve toplum ilişkisini yeniden inşa etmekte ya da ilk hale davet etmektedir. Sokrat ile dile getirilen ve kendisinden sonra da öğrencileri tarafından görünür kılınan Felsefe'nin gerilimli halini Platon'un *Devlet*'i anlaşılır kılmaktadır. Böylece insan varlığına tehdit olarak yürüyen belirsizlik bir şekilde elle tutulabilir veya kontrol edilebilir bir hale getirilmiştir.

Buradan devam edildiği takdirde Thomas More, XVI. yüzyılın başlayan yeni ontolojik karşılaşmasına aklı sağlam kılacak bir yerden davette bulunmuştur. Batı uygarlığının yeni bir eşikte durduğu ve günümüze kadar da bu dönemdeki değişimin etkisini koruduğu bu yeni gelişme, oluşturduğu belirsizlik ve karmaşa karşısında izahı mecbur kılmaktadır. Mevcut bu durum nihayetinde kavramsal alana taşınmalı ve ifade edilebilir hale getirilmelidir. Bunu yapabilecek bir çevre için ütopya inanılmaz bir imkân sunmakta ve krizden etkilenen bütün herkes ve ütopya kurucusu, kendisi ve etrafındakiler için de güvenli bir alan kurmaktadır.

Üçüncü bir aşama ise Pozitivist döneme rastlamaktadır. Modern bilgi ve iktidarın mutlak olarak kendisini hissettirdiği dönemde tehdit algısına sahip varlık için

yeni bir ütopya üretilmiş ve gündeme gelmiştir. Modern tahayyülün yıkıcılığını ütopya karşıtlığı veya ütopya ötesi tahrip edici bir yerden varlık alanını görülebilir ve yeniden ulaşılabilir bir zemine çekmiş oldu. Böylece tehdit altındaki insan için bir kurtuluş veya umut olarak bu tür eserler kuşatılmışlar için "ada" veya "mağara" olmayı sürdürdü.

Aynı şekilde İslam dünyası da Yunan eserleriyle karşılaşma ve bu karşılaşmanın oluşturduğu tehdit kendi içinden veya karşıdan bir cevabı zorunlu kılmıştır. Yunan eserlerinin meydana getirdiği sarsıntı yeni bir iktidar talep etmekte ve bu talep doğrudan varlık, bilgi ve ahlak – estetik dayatmaktadır. Kuran ve Hadis etrafında İslam düşünürleri dönemin buhranlarına her iki alanı bir arada tutacak bir girişimde bulunmuş ve Yunan çevirileri ile İslam kaynaklarını bir arada tutma çabasına girmişlerdir. Doğrudan Yunan eserlerinin talep ettiği ve kurduğu iktidarın sağlamış olduğu yıkıcılık karşısında Müslüman âlimlerin çabaları insanın tehdit altında tutulduğu döneme rast gelmektedir (Sühreverdi, 1987; Sühreverdi, 2010).

İslam dünyası, Emevi ve Abbasi iktidarlarının araç haline dönüştürdüğü Kuran ve Sünnet etrafından yeni bir siyaset üretmişlerdi. Temel kaynaklar üzerinden bu iktidarlar döneminde yeni bir kamu talep edilmekte ve daha da ileri boyutta bir şekilde giderek temel kaynakların da teslim olduğu bu kamu aklını dayattığı dönem inşa olmaktaydı. İşte çeviriler ve buradan esinlenerek yeni bir metin kurmaya çalışan ve meşguliyeti hikmet olan kişiler, vahiy sonrası dönemin izahı için çabalamışlar ve onların bu çabalarını gösteren eserler de ortaya çıkarmışlardır. Doğrusu kökleştirilen ya da yerleştirilen bu siyaset anlayışı tesirini yüzyıllarca devam ettirmiş ve karşılaştığı krizlerinde de ütopyalar aracılığıyla konu güncellenmiştir. İslam dünyasında bu eserleri bir seri olarak değerlendirmek mümkündür ve neredeyse eksen kaygısının bulunduğu her dönemde bu tip eserler var olagelmiştir. Tabii olarak kaybolma ve keşmekeş kaygısı ya da güvenlik tasası yaşandığı dönemlerin çıkışı olarak çerçeve kurma davetinde bulunmuşlar ve bunun için Fârâbi'in, eserinin adını *Medinetü'l-Fazıla* olarak belirlediğini söylemek mümkündür (Kaya, 1995; Kaya, 2003; Aydınlı, 2008).

Fârâbi sonrası Endülüs tecrübesi İbn Tufeyl ve Fârâbi, geleneğin sürdüğü coğrafyada ise İbn Sina ile sürdürülmüştür. Hatta Sühreverdi, karşılaşmayı bir başka yerden yeniden üretmektedir (Sühreverdi, 1987).

Bu karışıklığın sürdüğü dönemlerde aynı üslup ile konu, benzeri eserlerde tartışılmaya devam etmiştir. Nihayetinde Timur, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Özbek, Şirvan, Karaman, Dulkadir, Memlük dönemlerinde Cami ve Lamii aynı yerden konuyu ele almayı sürdürdüler. Türk ve Müslüman coğrafya Timur eliyle yeniden karılmaya başladığında, bu karılmanın çerçevesi de yeniden yazılma ihtiyacı duymuştur. Bu dönemin ön plana çıkan hareketi Şahı Nakşibent ve ardılları olmuştur. Bir şekilde ikinci devrenin belirgin olduğu tartışmalar Timur sonrasına

rast gelmektedir. Yine ütopya eserlerin son devresi de Timur ve sonrasını aktarmaktadır.

Esasen vahdet-i vücut ve vahdet-i şühud ile dile getirilen ve bunun üzerinden kurulan sistematikleri de yine bu karşılaşmaların neticesinde ortaya çıkmıştır. Sadece Endülüs değil, Endülüs gibi daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan etki neticesinde Yunan eserlerinin kazandırdığı tartışma alanı, yeni bir eser ve kavramsal çerçevesinin belirgin olarak görülmesini sağlamıştır. Netice itibariyle Timur ve döneminin, yine tasavvuf çevreleri içerisinde tartışılan bu hususların da yeniden belirgin olarak ortaya çıkmasını sağladığı görülmektedir. Bir şekilde ihsa edilen alan, giderek daha parçalı veya çerçevenin dışına doğru taşınmaya başladığı için de ıslah edilme ihtiyacı duyulmaktadır. Bir diğer taraftan da dile getirilen görüşler, yazar ve çevresinin kendisini de sağlama almayı zorunlu kılmakta ve bunun için de yazarın kendisini de İslam referansına geri döndürmektedir. İşte bir ileri bir geri şeklinde med cezir hali yaşamak, toplumsal ontolojik bir buhrana ve bunalıma işaret etmektedir. Bu bakımdan da bu karışık dönemlere yönelik tasavvuf çevreleri de doğrudan taraf ve müdahil olmuşlardır.

Sonuç olarak, ütopya türü eserler ontolojik karşılaşmalarda ortaya çıkmıştır. Her yeni ontolojik karşılaşma, insanın anlam dünyasının kurulu olduğu mekân ve zamanı belirsiz bir alana sürükler ve belirsizlikler oluşturur. Oluşan kriz etrafında hikmet ile meşgul olan kişi kendisini yeniden kurma ihtiyacı duymuş ve tehdit altında kalan insan için de bir çıkış yolu ortaya koymuştur. Bu durum üzerinde yaşadığı mekâna dair fikri olan insanların zeminin ayaklarının altından kaydığı yer ve zamanda ütopya ile yeniden müdahil olması anlamı taşımaktadır. Bir şekilde buna razı olan insan, mekân ve zamanı kendi için yeniden kurmaktadır. Doğal olarak tahayyül edip inşa ettiği dünya ve bu dünyanın gerçekleşmesi için gerekli hususları gerçek hayatla kurduğu bağlantı ve üzerinde yaşadığı toprakları da yeniden anlamlı hale getirmiştir.

Bir diğer husus ise modern zamanlarda özellikle yeni dünyayla karşılaşan insan, varlık kaygısı yaşamasına rağmen ütopya karşıtı bir eser üreterek, yitimin ve yarılmanın habercisi olmuştur. Bu haliyle modern ütopya, varlık alanını insanın kaybettiğini vurgulamaktadır.

Modern çağda yaşayan Türk ve Müslüman dünya varlık tehdidi yaşamasına rağmen üzerinde yaşadığı mekân ve zamana ilişkin bir tahayyül alan üretememiştir. Bunun için de, doğu ya da İslam dünyasında bir şekilde krizlerin yaşandığı dönemlere ilişkin ütopya üretmesine karşın, günümüzde bu tür eserleri üretip kendisini yeni baştan gerçekleştirememiştir.

KAYNAKÇA

Abdülkerim bin Hüseyin (1299). *Kıssa-i Salamân u Absâl*. İstanbul.

Avşar, Z. (2007). "Evrensel Bir Hikâye: Salamân u Absâl ve Kökeni" *Turkish Studies International Periodical For the Languages*. Literature and History of Turkish or Turkic Volume, 2/4.

Aydınlı, Y. (2008). *Fârâbî*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.

Bacon, F. (2005). *Yeni Atlantis*. Çev. Kaan Yılmaz. İstanbul: İm.

Câmî, M. (1985). *Salâmân ve Absâl*, Çev. Abdülvehhâb Tarzî. İstanbul: MEB.

Campanella (1994). *Güneş Ülkesi*, Çev. Vedat Günyol – Haydar Kazgan, İstanbul: Sosyal.

Çelebi, Lâmi'î (2013). *Salâmân e Absâl*, Haz. Erdoğan Uludağ. İstanbul: Büyüyen Ay.

Göktürk, Akşit (2012). *Ada*. İstanbul: Yapı Kredi.

Huxley, Aldous (1999). *Ada*. İstanbul: Ayrıntı.

Huxley, Aldous (1993). *Cesur Yeni Dünya*. Çev. Ümit Tosun. İstanbul: İthaki.

İbn Sina – İbn Tufeyl (2014). *Hay bin Yakzan*. Haz. Ahmet Özalp. İstanbul: Yapı Kredi.

Jameson, Fredric (2009). *Ütopya Denen Arzu*. Çev. Ferit Burak Aydar. İstanbul: Metis.

Kaya, Mahmut (1995). "Fârâbi". *İslam Ansiklopedisi, Cilt 12*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. ss. 145-162.

Kaya, Mahmut (2003). "Medinetül Fazıla". *İslam Ansiklopedisi*, *Cilt 28.* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. ss. 318-320.

More, Thomas (2004). *Utopia.* Çev. Vedat Günyol-Sabahattin Eyupoğlu-Mina Urgan, İstanbul: Türkiye İş Bankası.

Orwell, George (2014). *1984*. Çev. Celal Üster. İstanbul: Can.

Sühreverdi, Şehabeddin (1987). "Ruhun Yolculuğu Kıssatu'l-Gurretü'l-Garbiyye", *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*. Çev. İsmail Yakıt. Sayı 26, ss.213-226.

Sühreverdi, Şehabeddin (2010). Cebrail'in Kanat Sesi Sembolik Hikayeler. 3. Baskı. İstanbul: Sufi. ss. 135-141.

Yumuşak, Firdevs Canbaz (2012). "Ütopya, Karşı-Ütopya ve Türk Edebiyatında Ütopya Geleneği". *Bilig*. Sayı 61, ss. 47-70.

Zamyatin, Yevgeni (2011). *Biz.* Çev. Füsun Tülek. İstanbul: Ayrıntı.